

Trygghet i utrygge tider – *glimt fra norsk forsikrings historie under den tyske okkupasjonen 1940–45*

av **Kristian Troisdahl**, Forsikringsakademiet

Kristian Troisdahl
kristian@forsakad.no

For første gang er forsikringsnæringens rolle i Norge under siste verdenskrig blitt saumfart av en historiker. Det er en spennende historie Kristian Troisdahl (49) kan fortelle om en næring i konflikt med både Vidkun Quislings parti Nasjonal Samling og den tyske okkupasjonsmakten.

Troisdahl er cand. philol fra Universitetet i Oslo høsten 2000, og denne artikkelen er basert på hans hovedfagsoppgave i historie. Troisdahl har vært ansatt i forsikringsnæringen siden 1979, og har fra 1992 vært konsulent og studieleder ved Forsikringsakademiet.

Innledning

De nordiske land opplevde den annen verdenskrig på ganske ulik måte. Bare Sverige klarte å holde på sin nøytralitet gjennom hele krigstida – de tre andre landene ble på ulikt vis trukket inn i konflikten. Danmark og Norge ble 9.4.1940 invadert av tyske styrker. I Norge varte krigshandlingene til 10. juni 1940. Kongen og regjeringen var da flyktet til England, og ledet kampen videre derfra. I det okkuperte Norge innsatte Hitler en *Reichskommisar*, Josef Terboven, som øverste sivile leder.

Ved siden av Terboven skulle det lille og nesten glemte norske fascistpartiet *Nasjonal Samling*, NS, komme til å spille en viktig rolle i okkupasjonsårene. Dets leder, eller ”Fører”, Vidkun Quisling forespeilet Hitler at han skul-

le makte å omforme det norske samfunnet etter tysk modell og ideologi slik at Norge på noe sikt kunne innta en plass som en lojal alliert for Tyskland og et fullverdig medlem av et nyordnet, tyskledet Europa. Hitler valgte å satse på NS og Quisling, og på hans ordre forbød Terboven i september 1940 alle politiske partier unntatt NS, avsatte Kongen og regjeringen og utnevnte en rekke såkalt kommissariske statsråder, hvorav de fleste var NS-medlemmer.¹ Denne ordningen ble 1. februar 1942 erstattet av en ren kollaborasjonsregjering ledet av Quisling og med kun NS-medlemmer som statsråder.

Denne spesielle politiske situasjonen og et betydelig tysk militært nærvær førte til et betydelig press på det norske samfunnet – både embetsverket, næringslivet og organisa-

sjonslivet. Ett av de sentrale spørsmål i debatten om okkupasjonshistorien har vært hvordan de ulike sektorene i samfunnet bestod denne prøven. Næringslivet er i denne sammenheng blitt kritisert både for å ha etablert et for nært forhold til okkupanten og for en forsiktig og unnfalende holdning til NS-styret. I sin bok om industriens og Norges Industriforbunds krigshistorie, *Industrien under hakekorset*, konkluderer forfatteren Jan Didriksen med at ikke bare industrien, men "...hele nærings- og arbeidslivet for øvrig (min uth.) [...] produserte og fungerte på tyske premisser". Historikeren Dag Ellingsen kritiserer i boka *Krigsprofitørene og rettsoppgjøret* næringslivet for at dets motstand mot NS og tyskerne "...kom senere og tok seg mildere former" enn ellers i samfunnet, og at "...[holdnings]kampen ikke ble satt på spissen i næringslivet". Årsaken var etter hans oppfatning at næringslivet ble utsatt for få NS-provokasjoner og nærmest var en "fredet sone under hele krigen".

Disse og andre studier av næringslivets forhold til okkupanten og NS er imidlertid i første rekke knyttet til industrien, mens forholdene på andre sektorer av næringslivet er langt mindre belyst – eller ikke omtalt i det hele tatt. Det siste gjelder *forsikringsnæringen*. Samtidig er det rimelig å anta at forsikring som en tjenesteytende næring opplevde problemer og utfordringer i forholdet til NS og tyskerne som var spesielle for den, og skilte seg ut fra de problemene primær- og sekundærnæringene møtte i denne perioden.

Studiet av forsikringsnæringens krigshistorie viser at denne antakelsen er korrekt. Det utviklet seg en rekke konflikter mellom NS og næringen under okkupasjonen, og de ble etter hvert svært tilspisset. Forholdet til den tyske okkupasjonsmakten var ikke så konfliktfylt, men preget av at næringen forsøkte å holde en viss avstand og unngå noe tett samarbeid med okkupanten. Til grunn for konfliktene med NS lå både ideologiske

motsetninger, men også det forhold at en rekke av de tiltakene partiet forsøkte å gjennomføre, ville rammet næringen økonomisk. Dette gjaldt særlig livsforsikringsselskapene som hadde en svak økonomi fra før på grunn av det lave rentenivået under okkupasjonen.²

I denne artikkelen har jeg valgt å konsentrere meg om de *politiske konfliktene* som oppstod i forhold til Nasjonal Samling. Forholdet til de tyske okkupasjonsmyndighetene og næringens økonomiske utvikling blir det dessverre ikke plass til å gå nøyere inn på. For ordens skyld vil jeg presisere at framstillingen bare gjelder innenlandsk, landbasert forsikring.

Norsk forsikring i 1940

Ved årsskiftet 1939/40 var det i Norge 121 norske og 58 utenlandske *skadeforsikringsselskaper* som arbeidet på landsbasis. I tillegg var det registrert en mengde små lokale gjensidige brannforsikringskasser, sjøtrygdslag og husdyrforsikringskasser. Alle disse selskapene – 909 i tallet – konkurrerte på et marked med en samlet premieinntekt på ca. kr 187 mill. På samme tid hadde 14 norske og ett utenlandsk (svensk) *livsforsikringsselskaper* konsesjon til å tegne livsforsikring. Disse selskapene hadde en samlet premieinntekt på ca kr 88 mill. og forvaltningskapital på ca kr 987 mill.

Det fantes en rekke organisasjoner og foreninger innen forsikringsnæringen. De to viktigste var *De norske Livsforsikringsselskapers Forening* (heretter oftest kalt "Livforeningen") og *Norske Forsikringsselskapers Forbund*. Alle livsforsikringsselskapene var med i Livforeningen som var stiftet i 1915. Foreningen administrerte flere samarbeidsavtaler mellom selskapene, bl.a. om begrensnings av antallet agenter. Videre fastsatte selskapene gjennom samarbeidet i Livforeningen felles forsikringspremier. Videre hadde Foreningen lyktes med å etablere god kontakt

med myndighetene, og deltatt i utredningsarbeid forut for flere viktige skatte- og lovsaker.

Den andre sentrale organisasjonen, *Norske Forsikringsselskapers Forbund*, var stiftet så sent som i 1937. Den var åpen for både livs- og skadeforsikringsselskaper. I 1940 hadde Forbundet fått tilslutning fra 68 selskaper. Tatt i betraktning det store antallet selskaper som fantes i Norge på dette tidspunkt, virker tallet beskjedent. Men det var i første rekke de større selskapene som sluttet seg til Forsikringsforbundet, og i 1939 representerte medlemsselskapene hele 95% av næringens samlede premieinntekt.

Det offentlige tilsynet med næringen ble utøvet av *Forsikringsrådet*

1940 – 41: Tid for å velge side

Selv om ikke alle de konstituerte statsrådene som ble utnevnt i 1940, var NS-medlemmer, og Quisling selv ikke fikk noen statsrådspost, kom NS ved disse utnevnelsene i posisjon der partiet kunne begynne å gjennomføre sitt politiske program. Kjernen i dette var å omskape Norge til et korporativt samfunn. Kort fortalt var NS' mål et samfunn bygget opp på organisasjoner med obligatorisk medlemskap. Organisasjonene ble kalt *laug*, og skulle bygges opp yrkesvis. For å unngå strid og klassekamp skulle de være vertikale – dvs omfatte *alle* innen en yrkesgruppe, både arbeidere, funksjonærer og eiere. Laugene skulle så igjen stå tilsluttet samband som omfattet større sektorer av arbeids- og kulturlivet, og disse skulle så igjen sende representanter til en ny nasjonal-forsamling – *Rikstinget*. Dette var tenkt bygget opp med to kammer: Kultur- og næringssting. Partiet skulle gjennomsyre og kontrollere hele denne konstruksjonen, og det ville neppe være plass til meningsmotstandere av NS verken i ledelsen av laugene og sambandene eller som representanter til Rikstinget.

NS' begynte arbeidet med å bygge dette samfunnet, med å forsøke å vinne kontroll

over sentrale organisasjoner. Dels ble de innbudt til et samarbeid som på sikt ville gi NS kontroll over organisasjonen, dette gjaldt bl.a. bøndenes og fiskernes organisasjoner, dels ved ren maktovertakelse, bl.a. i idrettsorganisasjonene. Organisasjonene som ble angrepet av NS, søkte sammen for å koordinere motstanden mot partiet. Like over nyttår 1941 ble grunnlaget for motstanden utvidet ved at også offentlige ansatte kom med. Bakgrunnen for dette var at NS ga et nyopprettet organ – *Nasjonal Samling Personalkontor Offentlig Tjeneste (NSPOT)* - fullmakt til å kontrollere den politiske innstillingen til alle som søkte offentlige stillinger. Allerede høsten 1940 hadde Terboven sendt ut en forordning som åpnet for avskjedigelse av offentlige tjenestemenn som "...etter sin politiske holdning ikke byr sikkerhet for at de med hele sin kraft vil medvirke til den politiske nyordning".³

Det var imidlertid i første rekke NSPOTs reglement som våren 1941 utløste to protestaksjoner i form av brev til Terboven. Det første gikk 3.4.1941, og var underskrevet av 22 organisasjoner, vesentlig for offentlige ansatte og utøvere av frie yrker.⁴ Terboven svarte ikke på brevet, og det ble fulgt av et nytt protestbrev datert 15.5.1941. Her var grunnlaget for protesten utvidet. De 43 organisasjonene som underskrev brevet, tok avstand fra forordninger som svekket rettssikkerheten, fra hirdens⁵ voldelige opptreden, fra at det ble øvet press mot offentlige tjenestemenn for å få dem til å gå inn i NS og represalier i form av oppsigelse og suspensjon mot enkelte av de som nektet, og endelig at medlemskap i NS kunne bli satt foran faglige kvalifikasjoner ved ansettelse i offentlig tjeneste. I tillegg til de som hadde underskrevet det første brevet, var Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (LO) sentralt og flere fagforbund innen LO med, videre bl.a. Norske Kvinner's Nasjonalråd og to av næringslivets organisasjoner: Norges Handelsstands Forbund og Norske Forsikringsselskapers Forbund med denne gangen.

De 43 organisasjonene representerte til sammen over 700 000 medlemmer. For Forsikringsforbundet underskrev adm. dir. i Skadeforsikringsselskapet Norden Harald Sommerfeldt, som på årsmøtet 2.5.1941 var valgt til styreformann etter Christian Hansson.

Samlet sett var næringslivets organisasjoner dårlig representert blant underskriverne av maiprotesten – verken Arbeidsgiverforeningen, Industriforbundet eller Håndverkerforbundet ønsket å være med.

Det var heller ikke innlysende at Forsikringsforbundet skulle underskrive. Tiltakene som først og fremst utløste protestene, rammet ikke direkte verken forsikringsnæringen som sådan eller dens ansatte. Hva var årsaken til Norske Forsikringsselskapers Forbund likevel underskrev?

En viktig kilde til svar på dette spørsmålet er et spørreskjema professor Thomas Chr. Wyller i 1955 sendte alle underskriverne i forbindelse med arbeidet med boka *Nyordning og motstand* om organisasjonenes kamp mot NS. Harald Sommerfeldt besvarte skjemaet som en av underskriverne. Sommerfeldt var en mann av få ord, men hans til dels svært knappe svar gir likevel flere holdepunkter når det gjelder prosessen som førte til at Forsikringsforbundet skrev under. På spørsmål om når han første gang fikk henvendelse om å skrive under, svarte Sommerfeldt at det "...kom under hånden frem ved et par anledninger våren 1941". På dette tidspunkt var han medlem av Forsikringsforbundets styre. Vi må derfor kunne anta at både Sommerfeldt, og gjennom ham trolig også resten av Forsikringsforbundets styre, tidlig hadde i det minste kjennskap til at en protest var under utarbeidelse. På Wyllers spørsmål om i hvilken egenskap Sommerfeldt ble bedt om å underskrive, svarte han at det var som formann i Norske Forsikringsselskapers Forbund. Dette viser at den *endelige* henvendelsen til Sommerfeldt om å tiltre brevet, må ha kommet *etter* 2. mai 1941. Først på Forbun-

dets årsmøte denne dagen ble Sommerfeldt valgt til formann.

I sin rapport til Norske Forsikringsselskapers Forbunds årsmøte 19.12.1945 om virksomheten i perioden etter siste ordinære årsmøte 2.5.1941 hevdet Harald Sommerfeldt at tiden hadde vært for knapp til at protestbrevet kunne forelegges styret før han undertegnet det.⁶ Dersom vi legger konklusjonen i forrige avsnitt til grunn, er dette korrekt. Første styremøte etter årsmøtet var berammet til 6.6.1941. Imidlertid arbeidet hele 11 av styrets 14 medlemmer i eller nær Oslo (10 i Oslo og 1 i Drammen). Om Sommerfeldt hadde ønsket, burde det vært mulig å tromme sammen til et beslutningsdyktig ekstraordinært styremøte⁷ på kort varsel. At dette ikke ble gjort, kan skyldes at Sommerfeldt vurderte dette som en sikkerhetsrisiko – jo flere som ble informert, jo større fare for at planen om protestskrivet kunne sive ut. En annen mulighet var at han ikke anså det som nødvendig å holde et styremøte på saken - han hadde et annet organ han kunne bruke: Styrets arbeidsutvalg.

Arbeidsutvalget var ikke hjemlet i Forsikringsforbundets vedtekter, men det hadde festet seg som praksis at fire av styrets medlemmer møttes mellom styremøtene for å behandle saker som måtte ekspederes før de i tilfelle kunne bli behandlet i Forbundets styre. Arbeidsutvalget ble valgt av og blant styremedlemmene, men formannen og varaformannen var faste medlemmer. Valg av medlemmer til utvalget var satt opp på dagsorden for styremøtet 6.6.1941. Inntil de to siste medlemmene var valgt, bestod utvalget bare av styrets formann Harald Sommerfeldt og varaformannen, adm. direktør i livsforsikringsselskapet Idun Nicolay Bugge. Sommerfeldt valgte likevel å ta opp spørsmålet om å underskrive kun i Arbeidsutvalget. Til Wyller opplyste han riktignok at han hadde konferert med "tillitsmenn" i egen organisasjon og representanter for andre organisasjoner før han underskrev, men oppga ingen

navn. Dette var i alle tilfelle en uformell kontakt – den eneste tilnærmet formelle behandling spørsmålet om underskrift fikk, var kontakten mellom Sommerfeldt og Bugge. De øvrige styremedlemmene ble ikke informert før protestbrevet var vel framme hos Terboven, i brev til styret og medlemsselskapene av 19.5.1941

Henvendelsen til Forsikringsforbundet om å tiltre protesten, ble altså underkastet den knappest mulige saksbehandling. Kanskje var det, i det minste med tanke på ettertidens dom, en fordel. De næringsorganisasjonene som tok spørsmålet opp til en full organisasjonsmessig behandling, kom aldri fram til enighet om verken å underskrive eller å foreta seg noe for å støtte protesten. Men det er jo spørsmål om Sommerfeldts saksbehandling var betryggende i dette tilfellet. Særlig tatt i betraktning at han, fortsatt ifølge svarene på skjemaet til Wyller, var forberedt på motaksjoner fra tyskerne, og også at Norske Forsikringsselskapers Forbund kunne bli forbudt.

Den meget knappe behandlingen i Forsikringsforbundets organer betydde at Harald Sommerfeldts egne holdninger og meninger var svært viktige, kanskje avgjørende, for beslutningen om å skrive under. På spørsmål fra Wyller om hva han la vekt på da han tok avgjørelsen om å underskrive, svarte Sommerfeldt at ønsket å medvirke til at aksjonen fikk størst mulig tilslutning. Derfor burde etter hans mening også Forsikringsforbundet delta selv om Forbundets og forsikringsnæringens særlige interesser ikke var spesielt krenket gjennom NS' aksjoner: Her gjaldt det "...ikke særinteresser, men folkets felles interesser," skrev han. Som nevnt ovenfor, så Sommerfeldt ikke bort fra faren for tyske straffereaksjoner, og han trodde neppe *Reichskommissar* ville la seg påvirke av brevet, likevel var det etter hans syn i medlemmenes interesse at Forsikringsforbundet underskrev, fordi organisasjonen ved dette gjorde sin "nasjonale plikt."

Terbovens svar

Først 12. juni 1941 fikk Harald Sommerfeldt og de andre som hadde underskrevet, svar fra Terboven i form av en "*einladung*" fra *Reichskommissar* til en "*...besprechung über die von Ihnen mitunterzeichnete Eingabe*" i Stortinget 18. juni. På møtet kom de aller fleste som hadde underskrevet protestbrevet. De var usikre på hva som lå i begrepet "*Besprechung*", men så snart møtet startet, ble det klart at noen meningsutveksling hadde Terboven ikke lagt opp til. Uten videre kommentar eller innledning startet han straks på en lengre skjennepreken. Selve aksjonen stemplet han som et utspill fra enkeltpersoner, et par "trådtrekkere" og "...noen og førti mennesker som av dem lot seg overtale til under misbruk av sin stilling og den tillit de hadde fått, å undertegne dette påfunnet."⁸ Denne påstanden begrunnet Terboven med at de fleste som underskrev, gjorde dette uten styrebehandling eller formelle vedtak og uten mandat i foreningenes lover. Sommerfeldt hadde altså ikke vært alene om å handle raskt, og etter noe amputert behandling i de formelle organer.

Etter Terbovens tale leste den konstituerte statsråd i Innenriksdepartementet Albert Hagelin (NS) opp en ny "Foreningsforordning" datert 17.6.1941.⁹ Forordningen ga et nyopprettet sentralt foreningskontor under Innenriksdepartementets myndighet til å: "...sørge for at [...] foreninger [...] blir ledet i samsvar med den politiske nyordningskrav," og til å "...treffe enhver forføyning som anses nødvendig [...], for å gjennomføre nyordning eller oppløsning av en forening eller innlemmelse av den i en annen forening." Med hjemmel i forordningen oppløste Hagelin en del foreninger på stedet, de øvrige – LO og særforbund unntatt – fikk oppnevnt kommissærer. Representantene for de enkelte organisasjonene fikk deretter ordre om straks å gå til sine respektive foreningskontorer for der å motta kommissærens nærmere instruksjoner.

Prof. Wyller så denne protestaksjonen som "...det mest markante vitnesbyrd vi har om organisasjonenes politiske atferd i det okkuperte Norge" og "... en merkepel i utviklingen av hele den sivile motstandsbevegelsen"¹⁰. Med Harald Sommerfeldts underskrift på vegne av Norske Forsikringsselskapers Forbund plasserte forsikringsnæringen seg klarere i det politiske bildet, og la seg sammen med Norges Handelsstands Forbund på en langt tydeligere motstandslinje enn næringslivet for øvrig på dette tidspunktet.

Norske Forsikringsselskapers Forbund under kommisarisk ledelse

Fra 18. juni 1941 var Norske Forsikringsselskapers Forbund under oppsyn og ledelse av en NS-kommissær. Dermed var det høyst usikkert hvilken rolle Forsikringsforbundet kunne spille overfor myndighetene – om det i det hele tatt var mulig for organisasjonen å fremme næringens synspunkter eller om den ble NS' lydige redskap. Usikkerheten ble forsterket ved at kommissæren, direktør Alf Larsen Whist, var en kjent forsikringsmann med over 40 års erfaring fra næringen. Tidlig i sin karriere hadde han gjort seg bemerket som gründer, og han stiftet flere selskaper, hvorav flere fortsatt eksisterte i 1941¹¹. Han var også med på å legge grunnlaget for stiftelsen av Sjøassurandørernes Centralforbund (CEFOR) i 1911 og var styremedlem her i flere år.

Imidlertid stod han også bak flere uheldige prosjekter, i første rekke selskapet Norske Lloyd som gikk konkurs i 1923. Etter konkurransen ble Whist satt under etterforskning av påtalemyndigheten. I sin rapport skriver "Likvidasjonsstyret" at selskapet ikke i liten grad var "... et offer for hans [Whists] planer om at gjøre det til et ledende selskap paa verdensmarkedet og sig selv til en international størrelse paa forsikringsomraadet". Videre ble

det påpekt at han hadde foretatt ulovlige overføringer fra selskapet til seg selv. Også senere kom han i klemme i forbindelse med konkurs – i Frankrike ble han i 1936 dømt for bedrageri i forbindelse med konkursen i forsikringsselskapet *Alliance Francaise* som han hadde interesser i.

Konkursene og den franske dommen hadde gitt ham et dårlig rykte i norsk forsikring og næringslivet ellers. Med hans brede bakgrunn fra næringen, var det likevel god grunn til å frykte at han ville blande seg inn i både Forsikringsforbundets og selskapenes drift.

Whist var imidlertid ikke spesielt interessert i å oppgaven som kommissær i Norske Forsikringsselskapers Forbund, og forsøkte å få avløsning så fort som mulig. Dette lyktes ham ikke, men denne manglende entusiasmen for oppgaven, kan være årsaken til at utviklingen i Forsikringsforbundet under Alf L. Whist allerede fra første dag tok en annen retning enn i de andre organisasjonene. I de øvrige organisasjonene ble underskriverne av protestbrevet, det var gjerne styreformannen eller adm. direktør, raskt erstattet av personer utpekt av NS. I Norges Handelsstands Forbund for eksempel, ble både formann og administrerende direktør¹² arrestert, og allerede 18.6.1941 ble de erstattet av NS-folk. I de fleste andre organisasjonene valgte de ansatte å forlate sine stillinger så snart de kunne, og de fleste, ofte opp mot 90%, av medlemmene meldte seg ut. Foreningene eksisterte riktignok fortsatt, men bare på papiret – i realiteten var de bare "tomme skall."

Slik gikk det ikke i Norske Forsikringsselskapers Forbund. Whist ga instruks om at han skulle bli forelagt alle skrivelser inn og ut, at han skulle kunne kontrollere alle bevegelser på Forbundets konto, og endelig at det ikke skulle holdes styremøter uten hans samtykke. Men han ga ingen signaler om at Sommerfeldt, noen av styremedlemmene eller Kierulf måtte forlate sine poster. I det hele viste Whist liten interesse for Forsikringsforbundet, han

viste seg sjelden i Forbundets lokaler og la seg lite opp i dets saker.

Whists holdning betydde at Forsikringsforbundet i og for seg hadde mulighet til å fortsette sin virksomhet nesten som normalt. Forbundets ledelse valgte likevel å slutte å avholde styremøter. Styret som ble valgt på årsmøtet 2.5.1941, kom bare til å møtes en gang under krigen. Arbeidsutvalget, som ble valgt på dette ene møtet, overtok i stor grad Styrets oppgaver, kun ved et par anledninger fikk styret saker til behandling "under hånden". Formålet med dette var å holde Alf Whist og NS utenfor møtene i Forbundets styrende organer. Dette lyktes, men det var også takket være Whists tilbakeholdenhet. Med den vide fullmakten han hadde som kommissær, ville det neppe vært mulig å nekte ham å delta i Arbeidsutvalgets møter, dersom han hadde ønsket det.

Heller ikke årsmøter ble holdt på vanlig måte. I 1942 fikk Arbeidsutvalget Whists godkjenning til å sende de faste sakene regnskap, budsjett og valg ut til skriftlig behandling. Det sittende styrets funksjonstid ble forlenget med ett år, men i praksis var det Arbeidsutvalget som styrte virksomheten. Dette bestod av styrets formann dir. Harald Sommerfeldt, varaformann dir. Nicolay L. Bugge, dir. Per M. Hansson i Storebrand og dir. Tord Wikborg i Vega.

I motsetning til de fleste av de andre organisasjonene som fikk NS-kommissær i juni 1941, ble ikke Norske Forsikringsselskapers Forbund tømt for ansatte og medlemmer. Forbundet beholdt samme bemanning som før, og det kom heller ikke til noen utmeldingsaksjon fra medlemmenes side, tvert om økte antallet medlemmer fra 72 i april 1941 til 74 pr. 20.5.1942. Men hvor aktivt var Forbundet?

Forsikringsforbundets virksomhet ble redusert, men det ble ikke lagt dødt. Saks-mappene og kopibøkene for perioden etter juni 1941 er riktignok ganske tynne, men

Forbundet arbeidet fortsatt med flere viktige saker: Dels var det saker som var startet opp tidligere, bl.a. spørsmål om regler for begrensning av antall agenter innen skadeforsikring; dels var det økende pågang fra NS, for eksempel for å få økonomiske bidrag. Endelig ble det tatt noen få, nye initiativ overfor myndighetene – først og fremst for unngå at forsikringsansatte ble utskrevet til tvungen Arbeidstjeneste. Selskapene brukte altså fortsatt, om enn i stadig mindre omfang, Forbundet til å fremme sine interesser overfor myndighetene. Innenfor disse rammene kunne Forsikringsforbundet trolig fortsatt virksomheten i lengre tid om det ikke sommeren 1942 hadde kommet til en ny politisk krise som krevde at hele næringslivet måtte markere sin holdning og ta ansvar for å påvirke utviklingen.

Den store prøven -- kampen mot Rikstinget høsten 1942

1. februar 1942 trådte de kommissariske statsrådene tilbake, og ved en seremoni på Akershus slott ble Vidkun Quisling utnevnt til ministerpresident i en ny nasjonal regjering. I NS-propagandaen ble dette blåst opp til en skjellsettende begivenhet i Norges historie – landet var langt på vei igjen fritt og selvstendig. I realiteten beholdt *Reichskommissar* Terboven kontrollen i Norge; NS-regjeringen hadde bare det handlingsrom og den frihet han fant det for godt å gi den.

NS gikk likevel kraftig ut for å forme samfunnet etter sin ideologi. I første rekke gjaldt det den store konstitusjonelle endringen det ville gjennomføre – å erstatte partiveldet og klassekampen med et korporativt samfunn, og Stortinget med en nasjonalforsamling bygget på landets organisasjoner innen næringsliv og kultur, *Rikstinget*.

Sommeren 1942 ga Quisling den endelige ordre om å forberede Riksting 25. september 1942. I første omgang måtte næringslivets

organisasjoner organiseres slik at de kunne sende representanter til Rikstinget, og først i august 1942 ga Innenriksdepartementet de enkelte statsråder i oppdrag å organisere 13 "hovednæringsgrupper" som skulle velge representanter til Rikstinger. Forsikring var en av disse gruppene, og var tiltenkt 3 av de 120 Rikstingsrepresentantene.

Mange fryktet for at Quisling ville bruke Rikstinget til å slutte en formell fred med Tyskland, og deretter mobilisere norsk ungdom til krigsdeltakelse for Tyskland. Situasjonen var dermed svært alvorlig, og det var av avgjørende betydning at næringslivet nå stod samlet og fast mot Quislings planer.

Planene om Rikstinget "lekket" relativt raskt ut til den sivile motstandsledelsen, som besluttet å møte dem med en utmeldingsaksjon i de forbundene som skulle utpeke representanter til Rikstinget.

Norske Forsikringsselskapers Forbund sluttet seg straks til utmeldingsaksjonen. Tidlig i september 1942 ble et udatert og usignert brev sirkulert til medlemmene. I brevet het det at det fantes "...sikre opplysninger om at NS har til hensikt å nyordne næringsorganisasjonene" for å kunne innkalle til Riksting 25.9.1942. Nå gjaldt at "...samtlige medlemmer av næringslivets organisasjoner [viste] samme faste holdning som lærerne, prestene, advokatene etc".¹³ Selskapene ble derfor bedt om innen 15. september å sende inn et skriv til Norske Forsikringsselskapers Forbund der de protesterte mot at det "...kan bli spørsmål om å benytte vårt forbund til politisk virksomhet i forbindelse [sic] med det riksting som aktes avholdt". Som begrunnelse for protesten skulle selskapene peke på at Forbundet "... hittil utelukkende [har] hatt saklige og faglige interesser å ivareta". Dersom dette grunnlaget for virksomheten falt bort, ble medlemmene bedt om å erklære at i så fall "... kan Norske Forsikringsselskapers Forbund ikke [...] ansees som representerende våre interesser, hvorfor vi ikke kan være med på å ta ansvaret

for dets virksomhet, og vi anser derfor vårt medlemskap som bortfalt". Utmeldingen var altså ikke umiddelbart gyldig, men betinget av at NS gjennomførte sine planer. Dette ga selskapene en "nødutgang" om situasjonen skulle kreve en rask retrett.

Omtrent samtidig med at parolene om utmelding gikk ut til medlemmene av Forsikringsforbundet og andre næringsorganisasjoner, ble Quisling-regjeringens mottrekk – lov av 20.8.1942 nr. 12 om organisasjoner og foreninger m.v. ("Foreningsloven")¹⁴ – kjent. Lovens formål var å sikre at organisasjoner og foreninger ble ledet slik "...hensynet til folkets og statens felles gagn" krever. Ansvaret for å påse at kravene ble oppfylt, ble lagt til Innenriksdepartementet som kunne "...treffe beslutning om enhver forføyning som finnes nødvendig". En annen sentral bestemmelse var påbud om obligatorisk medlemskap i organisasjoner for yrkesutøvere og forbud mot å melde seg ut av og nedlegge lederverv i næringsorganisasjoner.

Foreningsloven betydde at ordlyden i protestene måtte endres noe. Det ble nå viktig også å få med at underskriverne motsatte seg de mulighetene til inngrep i Forbundets organer og virksomhet som loven åpnet for. Kort tid etter at loven var gjort kjent, gikk det ut en ny parole til Forsikringsforbundets medlemmer. Den var datert "medio september" og heller ikke denne var underskrevet. Her ble det vist til at Foreningsloven trolig var gitt for å stoppe protestene fra næringslivet. Utmeldingsbrevet måtte derfor endres noe slik at man fikk inn en henvisning til den nye Foreningsloven. Fortsatt ble det truet med en betinget utmelding som ble effektiv dersom det "...under henvisning til den foreliggende lov om organisasjoner og foreninger av 20.8.1942 [...] skulde bli gjort inngrep i medlemmenes rett til selv å velge sine tillitsmenn, eller det skulde bli oppnevnt representanter for Norske Forsikringsselskapers Forbund til et riksting." Fristen for å sende inn utmeldingen ble satt til 18.9.

Parolen ble tatt opp i selskapenes styrende organer de nærmeste dagene: Idun og Storebrand vedtok utmelding 15.9.1942, Norden 17.9.1942, Gjensidige 18.9.1942, Samvirke 21.9.1942 osv. I alt 72 av Forsikringsforbundets 74 medlemsselskaper fulgte oppfordringen om å melde seg ut.

Denne gangen var saksbehandlingen langt bredere enn da Norske Forsikringsselskapers Forbund tiltrådte protestbrevet til Terboven i mai 1941. Riktignok satt Sommerfeldt og Bugge fortsatt sentralt i avgjørelsesprosessen som medlemmer av Arbeidsutvalget, men denne gangen var i alle fall Arbeidsutvalget fulltallig. I tillegg ble selve utmeldingen behandlet av selskapenes styrer. Styrereferatene er imidlertid rene vedtaksprotokoller, så det er ikke mulig å fastslå om forslaget om utmelding vakte diskusjon eller motforestillinger. Men spørsmålet kom i alle tilfelle opp i styrene, som valgte å ta ansvaret for en utmelding – trolig etter også å ha vurdert mulige konsekvenser av å gå ut, erfaringene fra 1941 viste at det var fare for reaksjoner.

Aksjonen avblåses

Utmeldingsaksjonen i Norske Forsikringsselskapers Forbund og de andre næringsorganisasjonene fikk liten betydning for Rikstingsplanene. På det tidspunkt selskapsstyrene behandlet spørsmålet om utmelding, var planene i ferd med å bli oppgitt. Da Whist fikk vite om utmeldingene fra Forsikringsforbundet 24.9.1942, var de allerede oppgitt.

Tyskerne var imidlertid opptatt av å stoppe utmeldingsbølgen, spesielt etter at den også spredte seg til LO, og kom med skarpe trusler overfor lederne av næringsorganisasjonene, bl.a. ble den adm. direktør og presidenten i Norges Industriforbund indirekte truet med dødsstraff dersom utmeldingene i Industriforbundet ikke ble trukket tilbake. Truslene ble raskt kjent også i de andre organisasjonene, og samtlige fant å måtte innstille aksjonen. I Forsikringsforbundet ble dette gjort

ved at sekretær Poulsson 25.9.1942 returnerte utmeldingene til de enkelte selskapene sammen med følgende brev:

«I henhold til informasjoner arbeidsutvalget har fått fra forskjellig hold og i henhold til orientering man har mottatt fra medlemmer ansees det som medlemmenes ønske at de innkomne protester kalles tilbake og vi returnerer vedlagt Deres skrivelse av — september d.å.»

Liknende tiltak ble gjort i de andre næringsorganisasjonene som deltok, og med det var aksjonen over. Samlet hadde den vist at næringslivet sa et klart nei til NS' planer om Riksting, og det betydde et nytt tilbakeslag for partiet. Innad i forsikringsnæringen virket aksjonen i første omgang samlende. Selv om selskapene enkeltvis aktivt måtte ta en avgjørelse om å delta, ble protesten i praksis enstemmig. Det skulle imidlertid senere vise seg at mange så på tilbaketog som et nederlag, og dette virket demoraliserende. Det førte i sin tur til at de ikke så hensikten med å ta noen risiko i senere konfrontasjoner med NS. Årsaken til at de følte det slik, var kanskje i først rekke at den reelle grunnen til at man bøyet av, ikke kom fram i Poulssons brev – det var ikke lett å lese mellom linjene hvor alvorlige trusler som lå bak.

Forsikringsforbundet i tida etter protestaksjonen

Vi kunne kanskje vente at det kom til et tøffere klima mellom kommissær Alf Whist og sekretariatet og ledelsen i Forsikringsforbundet etter utmeldingsaksjonen, men intet i kildene tyder på at han reagerte slik – ja, at han reagerte i det hele tatt. Dermed førte heller ikke denne konflikten til at Forbundet ble lagt helt død. Virksomheten ble riktignok ytterligere redusert, men Arbeidsutvalget møttes fortsatt regelmessig, og Forbundet fortsatte arbeidet med viktige saker, nå likevel mest i form av reaksjoner på utspill fra myndighete-

ne – i første rekke utskrivning av arbeidskraft fra selskapene til Arbeidstjeneste.

Fra Norske Forsikrings- selskapers Forbund til Norges Forsikringsforbund

I februar 1943 holdt den tyske propagandaminister Goebbels sin berømte tale om ”Den totale krig” i Berlin. Omtrent samtidig fikk også Quislings regjering ordre om å forberede lover om registrering av all arbeidskraft og innføring av arbeidsplikt. Arbeidet gikk raskt og de norske lovene om alminnelig nasjonal arbeidsinnsats ble kunngjort allerede i slutten av februar 1943.¹⁵ Disse lovene ga myndighetene vide fullmakter til å utskrive ”...all arbeidskraft som ikke er fullt utnyttet eller som brukes til arbeid som no ikke er nødvendig”, og alle mellom 18 og 55 år ble pålagt å melde seg for arbeidsformidlingen. Videre fikk Departementet for handel, industri, håndverk og fiskeri anledning til påby innskrenkning eller stopp av bedrifter og virksomheter av enhver art som ikke var livsviktige, og fullmakt til å påby at bedrifter ble slått sammen eller at deler av en virksomhet skulle overdras til en annen.

Disse lovene kom i stand først og fremst som et resultat av Tysklands behov for mobilisering av alle tilgjengelige ressurser, også i de okkuperte landene, til krigsviktig arbeid. Lovene ble utarbeidet etter pålegg fra okkupasjonsmakten, men også NS så fordeler ved dem. De la opp til en svært streng regulering av næringslivet, og NS så en mulighet til å etablere kontroll med næringslivets organisasjoner gjennom det styrings- og kontrollapparatet som måtte bygges opp. Dette åpnet en ny mulighet til å få etablert Rikstinget. For å få kontroll med næringsorganisasjonene ble det tatt inn bestemmelser i lovene om opprettelse av *næringsgrupper* som kunne erstatte eksisterende næringsorganisasjoner.

Arbeidet med å etablere næringsgruppene

begynte allerede i mars, og 1.5.1943 ble Norges Næringsssamband opprettet. Sambandet bygget på 10 næringsgrupper som skulle erstatte de eksisterende næringsorganisasjonene, og som til sist ville omfatte landets samlede næringsliv. En av næringsgruppene var Norges Forsikringsforbund som skulle bli den samlede organisasjon for norsk forsikringsnæring¹⁶.

Ved opprettelsen av Næringsssambandet og Norges Forsikringsforbund ble forholdet mellom forsikringsnæringen og næringsorganisasjonen snudd om. Mens Norske Forsikrings-selskapers Forbund med selskapenes støtte og på deres vegne hadde ledet næringens engasjement mot politiske tiltak fra NS, for eksempel i aksjonen mot Rikstinget, var Norges Forsikringsforbund opprettet av myndighetene for å gjennomføre NS' næringspolitikk. Næringsorganisasjonen var blitt en motpart.

Kampen mot Norges Forsikringsforbund

Norges Forsikringsforbund var en nyskaping innen norsk forsikring. For det første ved at alle forsikringsorganisasjoner ble forsøkt samlet under Norges Forsikringsforbunds paraply – ”... som underavdelinger av næringsgruppen”. Dernest ved at det var obligatorisk medlemskap for alle forsikrings-selskaper og selvstendige agenturer samt ”...statens og kommunenes inntektsgivende forsikringsbedrifter”.

En fullstendig organisasjonsplan for Norges Forsikringsforbund finnes først i en rapport fra adm. direktør i Næringsssambandet Lars Hasvold fra april 1945. I denne planen var Forsikringsforbundet delt opp i tre sentralforbund: Norske Livsforsikrings-selskapers Forbund, Norske Skadeforsikrings-selskapers Forbund og Norske Forsikrings-agenturdrivendes Forbund, og som fjerde enhet en ”Fylkesavdeling”. Skadeforsikrings-

selskaperes Forbund var delt i 8 landsforeninger som stort sett tilsvarte de eksisterende tarifforeningene og CEFOR, mens Livforeningen var kjernen i Livsforsikringsselskaperes Forbund. Fylkesavdelingen var overbygning for en regional inndeling av Forsikringsforbundet i fylkes- og lokalforeninger som omfattet alle medlemmer i et geografisk område, på tvers av den faglige inndelingen.

I et innlegg i Forsikringstidende for desember 1944 la Norges Forsikringsforbund fram en liste over konkrete oppgaver det ønsket å ta tak i. Forbundet presenterte seg først og fremst som næringens talerør overfor myndighetene med sikte på å forbedre lovgivningen for næringen og styrke yrkesopplæringen. Internt i næringen ville det arbeide med å forbedre premietariffene, gjennomføre felles annonsekampanjer og felles skadeforebyggende tiltak. Endelig var det også et mål å gi medlemmene hjelp i juridiske spørsmål og med statistisk analyse og konkrete beregningsoppgaver i forbindelse med tariffingsarbeid.

Selv om Norges Forsikringsforbund presenterte seg som et serviceorgan for forsikringsselskaperne og et bindeledd til myndighetene – altså de samme oppgavene som det legale Norske Forsikringsselskapers Forbund hadde arbeidet med – valgte forsikringsselskaperne fra første stund en avvisende holdning til Norges Forsikringsforbund. Den mest åpenbare årsak til dette var at Forsikringsforbundet ble presset på næringen av myndighetene, mens organisasjonen den selv hadde bygget opp, ble satt ut av spill av de samme myndigheter. Det alvorligste var imidlertid at Forsikringsforbundet fullt utbygd ville fått nærmest full kontroll med næringen. Dette gjaldt i første rekke på det *politiske* plan der Forsikringsforbundet ville overta det næringspolitiske og juridiske utredningsarbeidet som Norske Forsikringsselskapers Forbund og Livforeningen hadde ivaretatt. Det truende i situasjonen var at NS ble sittende på begge sider av bordet – og med samme person i

rollene som næringens talsmann og representant for motparten! Alf Whist var både president i Forsikringsforbundet og minister.¹⁷ Videre var NS-mannen Gudbrand Thesen utnevnt til adm. direktør i Forbundet. Dette viste at NS ønsket å utnytte mulighetene den politiske kontrollen med organisasjonen ga til å styre selve forsikringsnæringen. Det hjalp lite at Forbundet forsikret at det var et organ for selvstyre innen næringen, og "... som næringens egen organisasjon selvsagt strengt upolitisk".

På det *økonomiske* området forsøkte NS å sikre seg kontroll ved å integrere tarifforeningene i Forsikringsforbundet og dermed overta statistikk- og tariffingsarbeidet de hadde ansvaret for. Dette arbeidet var av avgjørende betydning for en næring som var splittet opp i svært mange små enheter med begrensede ressurser på dette området.

Forsøket på å samle næringens organisasjoner

Den første prøven på om Norges Forsikringsforbund kunne klare å etablere kontroll med forsikringsnæringen, var om det lyktes med å integrere de øvrige forsikringsorganisasjonene – og da først og fremst De norske Livsforsikringsselskapers Forening.

Framstøtet mot Livforeningen lot ikke vente lenge på seg. Allerede 5.7.1943 fikk sekretær Kaare Weider i Livforeningen besøk av en "inspektør" som viste fram en fullmakt fra Norges Forsikringsforbund og ba om opplysninger om antall ansatte i Livforeningen og Foreningens budsjett. Weider var – etter eget utsagn – lite imøtekommende, og avslo å utlevere budsjettet. Noen få dager senere ringte adm. dir. Gudbrand Thesen i Norges Forsikringsforbund selv og ba om å få oversendt budsjettet. Weider sa at han måtte ha formannens tillatelse til å utlevere det, men Thesen feide ham av: "Det er ikke tale om foreningens formann lenger nå," sa han, "det er jeg som har med administrasjonen. Inntil videre

består foreningen, men jeg har ledelsen.” Weider valgte å oversende budsjettet.

I brev av 12.7.1943 bekreftet Thesen opplysningene hadde han gitt Weider i telefonen – Livforeningen var i tråd med retningslinjene i beslutningen om å opprette Norges Forsikringsforbund, innlemmet i Forbundet ”...som en underavdeling”, og sekretariatet var underlagt Forbundets administrasjon. Etter denne offensive starten gikk det et halvt år før neste utspill fra Forsikringsforbundet kom. Det var i januar 1944 da Forbundet påla Livforeningen å legge om sitt system for bokføring og budsjettering, og sende sitt budsjett for 1944 skulle sendes inn på et spesielt skjema for godkjenning. På neste møte i Livforeningen fikk formannen og viseformannen fullmakt til å sette opp et budsjettforslag og sende det til Forsikringsforbundet. Weider noterte senere: ”Det ble aldri gjort.” Først et halvt år senere purret Forsikringsforbundet på budsjettet – uten at det hjalp.

Etter dette fikk Livforeningen leve i fred. Det gjorde ingen forskjell at kontorsjefen i Forsikringsforbundet skrev til Weider i januar 1945 og erklærte at Livforeningen ”...fra og med 1945 administrativt helt vil gå inn i Norges Forsikringsforbund” og ikke som hittil bare ”...i navnet [være] underlagt forbundet”. Det er grunn til å spørre om hvorfor det ikke ble grepet inn med tvangstiltak fra Forsikringsforbundets eller Næringsssambandets side mot Livforeningen. En mulig årsak til tafatheten kan være at det rett og slett ikke fantes kvalifiserte personer til å overta ledelsen i Livforeningen. Whist var også inne på dette i et forhør i 1945 der han hevdet at han hadde argumentert mot opprettelsen av Næringsssambandet fordi NS ikke hadde ”folk nok” til å bygge opp Sambandet. NS måtte satse på at livselskapenes obligatoriske medlemskap i Forsikringsforbundet var nok til å kontrollere dem.

De øvrige forsikringsorganisasjonene

Den eneste andre organisasjonen som kom under direkte press for integrasjon i Forsikringsforbundet, var *Den norske Forsikringsforening*. I november 1943 skrev dir. Gudbrand Thesen i Forsikringsforbundet til Foreningens styre og informerte om at den sammen med forsikringsforeningene i Bergen og Trondheim var ”...innlemmet i Norges Forsikringsforbund som underavdelinger ” og at ”...vi [har] overtatt administrasjonen”.

Da foreningens styre ba Thesen klargjøre hva han mente med å overta administrasjonen, trakk han seg litt tilbake. Like før jul 1943 skrev han til styret at siden Forsikringsforeningens virkefelt ”...ligger noe på grensen av det som naturlig faller under Forsikringsforbundets arbeidsområde”, kunne Foreningen inntil videre få ”...full frihet til i enhver henseende å fortsette sin virksomhet som hittil”, men at Forsikringsforbundet overtok ansvaret for Foreningens økonomi og at ”... viktigere og prinsipielle beslutninger” måtte diskuteres med Forbundet før det ble truffet noen avgjørelse.

Dette var ikke tilfredsstillende for styret. Det påpekte at hvis Forsikringsforeningen skulle fortsette sin virksomhet, var det ”...uomgjengelig nødvendig å innrømme den full frihet, d.v.s. skille den ut av Forbundets organisasjon”. Ellers ville ”...foreningslivet dø hen”. Det kom aldri noe svar på dette. I januar 1944 vedtok styret med Thesens godkjenning å utsette årsmøtet inntil videre. Etter dette døde foreningsarbeidet ut, og Den norske Forsikringsforening ble som mange andre foreninger der NS overtok, lagt død. Det ble riktignok ikke satt i gang noen utmeldingsaksjon, men verken styret eller medlemmene utviste noen som helst form for aktivitet i forbindelse med foreningen.

Samlet hadde Norges Forsikringsforbund altså lite hell med forsøkene på å overta de andre organisasjonene. For NS og Norges

Forsikringsforbund var dette uheldig. Riktig nok hadde NS hånd om den sentrale næringsorganisasjonen, men med Livforeningen i virksomhet utenfor Forsikringsforbundet, var det fortsatt mulig for selskapene å samarbeide utenfor NS' kontroll både på det praktiske og politiske plan.

Næringen organiserer seg på nytt

Etter at Norske Forsikrings-selskapers Forbund var satt ut av spill, var det stort behov for å utvikle et nytt nettverk for kontakt og informasjon mellom selskapene – særlig på skadesiden, livselskapene hadde et slikt nettverk gjennom Livforeningen. Skadeselskapenes behov ble forsøkt møtt med at en ”engere krets” som bestod av lederne av de største selskapene og tidligere medlemmer av styret eller arbeidsutvalget i Norske Forsikrings-selskapers Forbund, holdt kontakt seg i mellom og i tillegg tok på seg å informere de øvrige selskapslederne.

Dette miljøet hadde igjen kontakt med den sivile motstandsbevegelsen ved at dir. Harald Sommerfeldt i Norden som siste legale formann i Norske Forsikrings-selskapers Forbund, gikk inn i næringsgruppen under den såkalte Koordinasjonskomiteen (KK) da Forbundet ble nazifisert. KK var sprunget ut av ledergruppene i de forbund og foreninger som ble oppløst etter protestbrevet til Terboven i juni 1941. KK utviklet seg etter hvert til en sentral ledelse for den sivile motstanden, og ledet bl.a. aksjonene mot Rikstinget. Næringsgruppen var opprettet av KK for å motarbeide NS' forsøk på å styrke kontrollen med næringslivet gjennom Nærings-sambandet. Sommerfeldt representerte finans og forsikring, og gruppen hadde også representanter for industrien, landbruket, handelen, håndverkerne og shipping. Kontakten med Næringsgruppen og KK ga forsikringsnæringen gode muligheter til å få råd og støtte i konfliktene med NS.

Kampen mot kontingent til Norges Forsikringsforbund

Vedtektene fastslo at Norges Forsikringsforbund – i likhet med Norske Forsikrings-selskapers Forbund – skulle finansieres ved medlemskontingent. Kravet om kontingent for 1944 ble sendt selskapene sist i mai 1944. Isolert sett var kontingenten svært høy. Den var beregnet til totalt kr 675 000, mens Norske Forsikrings-selskapers Forbund i sitt siste hele driftsår, 1942, hadde hatt et forbruk på ca kr 25 000.¹⁸ Vi må imidlertid ta med i betraktning at siden de øvrige organisasjonene formelt var lagt inn under Forsikringsforbundet, skulle kontingenten til Forbundet nå også finansiere driften av Livforeningen, alle tarifforeningene osv. For de aller fleste selskapene betydde likevel kontingenten en kraftig økning, ofte en fordobling eller mer, i innbetalingen til fellesorganisasjoner.

Kontingentkravet måtte utløse konflikt mellom selskapene og Forsikringsforbundet. At kravet var så høyt, var alene nok til å utløse reaksjoner fra selskapene. Samtidig var selskapenes ledere klar over at en viktig forutsetning for å lykkes i å hindre NS i få kontroll med næringen ved hjelp av Forsikringsforbundet, var å sørge for at Forbundet ikke fikk tilgang på nødvendige økonomiske midler. Endelig var det gått ut en generell parole om boikott av Norges Nærings-samband fra den sivile motstandsledelsen.

Selskapenes første reaksjon – ”Forhalingslinjen”

Kontingentkravet forfalt 9.6.1944, og det ble første gang diskutert i Livforeningen omkring 1.6.1944. Det eksisterer ikke noe referat fra dette møtet, men dir. Elias Berdal i livsforsikrings-selskapet Andvake fortalte senere at det ikke ble gjort noe endelig vedtak om kontingenten skulle betales eller ikke, men at det var enighet om å forsøke å hale ut tida ved at ”...kvar av oss skulde skrive til forbundet og spyrja om ymse ting, og sekretæren skulde

passer på at breva ikkje vart likelydande”.

Livforeningen fungerte her som et forum for diskusjon og beslutninger, og dette fikk betydning også for skadeforsikringselskapene, som manglet et slikt forum. Ledere i sentrale skadeselskaper var i kontakt med Livforeningen, og de ble enige om å oppfordre også skadeselskapene til å skrive til Forbundet med spørsmål ”...som det ville ta tid og være vanskelig for forbundet å svare på”. De sentrale personene innen skadeselskapene var trolig foruten Harald Sommerfeldt, direktørene Per M. Hansson i Storebrand og Hans Johan Vemmestad i Norvegia.

Det var dermed tilsynelatende en samlet næring som stod bak det vi kan kalle ”forhalingslinjen”, men en oversikt over kontingentinngangen som ble funnet i Forsikringsforbundets arkiv i 1945, viser at 14 selskaper betalte kontingenten allerede på første krav. Stort sett var dette mindre skadeselskaper utenfor Oslo. Årsaken var i første rekke problemer med å nå ut med informasjon til disse selskapene.

Direktør Thesen i Forbundet gjennomskuet Livforeningens taktikk. I et brev til selskapet Norske Forenedes advokat skrev han at det ”...I realiteten [...] foregår en samlet aksjon fra selskapenes side, hvor selskapene enkeltvis er tildelt forskjellige kort å spille ut.” Han bestemte seg for å skjerpe tonen overfor selskapene.

Deponeringslinjen

14.6.1944 kom det purring på kontingenten med 5 dagers betalingsfrist. Kravet var ledsaget av trussel om straff for de som ikke betalte - bøter på inntil kr 500 000 og/eller fengsel i inntil 1 år. Med dette var det klart at forhalingslinjen ikke ville føre fram. Livforeningen diskuterte utviklingen i et møte 15.6. På dette møtet ble ”deponeringslinjen” lansert – dvs. at selskapene skulle deponere kontingentbeløpet på egne bankkonti med påskrift om at de bare kunne disponeres av selskapet

og Norges Forsikringsforbund i fellesskap.

Deponeringslinjen var en forlengelse av forhalingslinjen, samtidig som den brakte selskapene et skritt nærmere å betale. Pengene var satt på konto – det manglet bare å gi Forsikringsforbundet tillatelse til å overføre dem til egen konto. Dette åpnet for en juridisk strid om å få frigjort midlene i stedet for den skarpere konflikten som ville fulgt av en ren betalingsnektelse. Selskapene forsøkte å flytte konflikten inn i rettsalen. Dermed kunne de også gjøre nytte av rettssystemets mange muligheter til å forlenge konflikten ved hjelp av utsettelsesbegjæringer, anker, habilitetsinnsigelser og liknende. Selskapene unngikk en farlig konfrontasjon med NS, men klarte likevel å markere en motstandslinje. Men deponeringslinjen krevde disiplin og solidaritet fra selskapenes side om den skulle lykkes. Slik ble det *ikke*. Ved fristens utløp hadde i alt 54 selskaper betalt kontingent. Blant disse var det kun ett livselskap, mens hele 53 av de 114 skadeselskaper som stod under Forsikringsrådets tilsyn, betalte.

Hvorfor sprakk forsikrings-selskapenes front?

Selskapene som betalte, ble høsten 1945 pålagt å sende en forklaring til Forsikringsrådet på hvorfor de valgte denne løsningen. I disse svarene fra selskapene er det fire forklaringer som går igjen:

Den største gruppen selskaper oppga at de nølte med å betale, men gjorde det likevel fordi ledelsen ikke hadde oppfattet at det var gått ut noen parole om ikke å betale eller å deponere beløpet. Til denne gruppen hørte i første rekke selskaper med hovedkontor utenfor Oslo. En annen gruppe pekte på at de ikke hadde noen tro på at deponeringslinjen ville holde, og at selskapene snart ville betale i alle tilfelle. De viste til at tidligere protestaksjoner var blitt avblåst så snart pågangen fra NS ble skjerpet. En tredje gruppe selskaper oppga at de fryktet represalier og betalte for å få

være i fred. Endelig var det en relativt stor gruppe selskaper som innrømmet at de ikke undersøkte nærmere, eller rett og slett ikke forstod bakgrunnen for kravet, men trodde at det dreide seg om en slags avgift som de betalte nokså mekanisk og ureflektert. Dette gjaldt i første rekke en del små selskaper som ble avkrevet relativt beskjedne beløp i kontingent.

Disse forklaringer var skrevet vinteren 1945/46. De kom til i en presset situasjon, de færreste ønsket å bli gransket for noe som kunne minne om økonomisk bistand til NS. Flere av de direktørene og styremedlemmene som underskrev forklaringene, garderte seg med å legge ved attest for god nasjonal holdning fra det lokale politi. Situasjonen tatt i betraktning, kan det være at forvirringen ikke hadde vært så stor som selskapene ønsket å gi inntrykk av. Likevel nevnes usikkerhet og mangelen på paroler så vidt ofte at vi må kunne konkludere med at manglende ledelse og informasjon om hvordan selskapene burde forholde seg, var den viktigste årsaken til at så mange selskaper betalte. Den store forskjellen mellom livs- og skadeforsikringsselskapene støtter denne konklusjonen. Livselskapene hadde som vi har sett, Livforeningen å støtte seg til som en slags ledelse, mens skadeselskapene var avhengige av informasjon fra Sommerfeldts ”engere krets” – et nettverk som hadde sine hull.

Myndighetenes reaksjon etter krigen mot de selskapene som valgte å betale, ble ganske mild. Den kom i form av et rundskriv fra Forsikringsrådet i juli 1946. Rådet uttalte her at det ”...finner det særdeles beklagelig og daddelverdlig at betaling av kontingent til Norges Forsikringsforbund fant sted.” Imidlertid ville Forsikringsrådet ikke foreta seg noe mer overfor selskapene, og opplyste at det ”...for sitt vedkommende kan innskrenke seg til denne beklagelse.”

Utviklingen videre for selskapene som ikke betalte

Selv om mange selskaper betalte kontingenten, var det relativt få store blant dem. Det betydde at det var relativt små beløp som kom inn i kontingent sommeren 1944. En oversikt over kontingentinnbetalingen som ble funnet i Norges Forsikringsforbunds arkiv sommeren 1945, viste at til og med 19.6.1944 hadde det kommet inn noe over kr 40 000.

Selskapene som ikke hadde betalt, fikk 21.6. en ny purring med bare 1 døgnns frist, men deretter hørte de ikke mer fra Forsikringsforbundet før det nokså overraskende ble satt i verk utpantning mot dem en måneds tid senere. Med dette begynte en ny juridisk strid.

Ved utpantningene ble det stort sett tatt beslag i kontiene der kontingenten var deponert, eller i andre bankinnskudd. I et konfidensielt PM sekretær i Livforeningen Kaare Weider sendte til livselskapene etter de første utpantningene, anbefalte han selskapene å fortsette uthalingen ved å anmode om at tvisten om kontingenten ble overført til søksmålsformer etter tvistemålsloven. Dette var et juridisk grep som ville føre til at saken kunne komme opp til behandling i tre rettsinstanser, og trekke ut svært lenge.

Stilt overfor utsiktene til en langtrukket rettslig strid om disse midlene, valgte NS å løse knuten ved i gi en ny lov - *Lov om Norges Næringssamband* av 7.9.1944.¹⁹ I Næringsdepartementets foredrag til loven het det at lovene om nasjonal arbeidsinnsats, som Næringssambandet bygget på, var ”...uklare og ufullstendige både med hensyn til næringsorganisasjonenes utbygging og departementets fullmakter. Det man trenger no, er utvetydige bestemmelser som kan bryte den motstand som er organisert mot næringsorganisasjonene når det gjelder spørsmål om kontingent og tillitsvern.” Lovens formål var altså å bryte motstanden mot å betale kontingent, og

det viktigste redskapet i denne sammenheng var en bestemmelse i §16 om at kontingent kunne innkreves etter samme regler som skatt. Det betydde at det ikke lenger var mulig å trekke ut betalingen ved hjelp av langsiktige søksmål.

Selskapene nektet likevel fortsatt å betale, og ved nyttårstider 1944/45 ble det foretatt utpanting i 39 større og mindre forsikrings-selskaper i Oslo. Selskapene innga straks kjæremål, og prøvde seg samtidig med en ny argumentasjon mot kontingenten. De hevdet nå at utpantningene var ugyldige fordi kontingenten til Norges Forsikringsforbund var så høy at den ikke kunne anses som foreningskontingent, men som en ulovlig særskatt på selskapene. Forsikringsforbundet hadde ikke noen hjemmel til å pålegge en slik særskatt. Selskapene krevde, og dette var nok det viktigste for dem siden det nå var klart at krigen gikk mot slutten, at kjæremålet ble gitt oppsettende virkning slik at de utpantede midlene ikke kunne utbetales til Forsikringsforbundet. Dette spørsmålet ble anket helt til Høyesterett. Høyesterett var imidlertid under NS-kontroll, og avsa raskt dom for at selskapenes kjæremål *ikke* kunne gis utsettende kraft. Med det var de formelle juridiske mulighetene til å hindre at Norges Forsikringsforbund fikk hånd om de utpantede bankinnskudd uttømt, og Forbundet fikk i de neste dager anvist midlene til utbetaling.

Totalt klarte Forbundet å få inn ca kr 507 000 i kontingent fram til 8.5.1945 – av dette var noe over kr 89 000 betalt frivillig. Ved krigens slutt hadde det fortsatt over kr 155 000 i utestående kontingent, hoveddelen av dette hos selskaper i Bergen.

Hva oppnådde Norges Forsikringsforbund?

Vi har tidligere sett at Norges Forsikringsforbund ikke klarte å integrere de øvrige forsikringsorganisasjonene slik det var forutsatt i beslutningen om å opprette Forbundet som

næringsgruppe. Med dette glapp muligheten til en full kontroll av organisasjonene og næringen – politisk og økonomisk. Forsikringsforbundet ble ytterligere svekket av alle forviklingene, utpantningene og ankene som fulgte med forsøket på å kreve inn kontingent, og selvfølgelig også av knappheten på midler som kontingentstreiken førte til.

Endelig ble organisasjonen hemmet av at den oppnådde svært liten kontakt med medlemsselskapene. Alt NS fikk ut av Norges Forsikringsforbund var en rekke konflikter med forsikrings-selskapene – noen kontroll med næringen var de aldri i nærheten av. I Norske Forsikrings-selskapers Forbunds 25-års beretning heter det om Norges Forsikringsforbund at dets "...hovedbeskjeftigelse øyensynlig [var] å inndrive kontingenten". Slik utviklingen ble, er denne karakteristikken treffende.

Beslag i jødiske formuer

Parallelt med striden om kontingenten til Norges Forsikringsforbund, var det flere andre konflikter mellom forsikringsnæringen og NS. Det vil dessverre føre for langt å gå inn på dem alle her, men en av dem har tilknytning til kanskje det mørkeste kapitlet i okkupasjons-tida, jødeforfølgelsene, og bør nevnes også her.

Arrestasjonene av de norske jødene startet 26.10.1942. 762 personer arrestert og deportert til tyske konsentrasjonsleire der 736 av dem omkom. Ca 1300 personer unnsnapp arrestasjon, og de fleste av dem kom seg senere ut av landet. Samtidig med at arrestasjonene ble satt i verk, utformet justisminister Sverre Riisnæs, innenriksminister Albert V. Hagelin og Quisling selv en "Lov om inndragning av formue som tilhører jøder", som trådte i kraft 26.10.1942.²⁰ Den sentrale bestemmelsen finner vi i §1:

Formue av enhver art som tilhører jøde som er norsk statsborger, eller jøde uten statsborger-

rett som oppholder seg her i landet, inndras til fordel for statskassen. Det samme gjelder formue tilhørende jødens ektefelle og barn.

I forskrifter til loven bestemte Finansdepartementets at de beslaglagte formuene skulle forvaltes i hovedsak som konkursbo av et særskilt Likvidasjonsstyre oppnevnt av departementet.

Begrepet "Formue av enhver art" omfattet også forsikringer. Skadeforsikringene hadde ingen verdi, og ble rett og slett oppsagt. Livsforsikringene derimot representerte økonomiske verdier i form av opptjente gjenkjøpsverdier, og polisene skulle behandles som andre verdipapirer.

23.11.1942 ble det i annonser i dagspressen kunngjort meldeplikt til Likvidasjonsstyret for "...alle som er i besittelse av formuesgjenstander av enhver art tilhørende jøder." Umiddelbart reiste det seg spørsmål om og på hvilken måte livsforsikringselskapene skulle oppfylle denne meldeplikten. I et PM til selskapene hevdet Livforeningen at selskapene inntil videre kunne tolke formuleringen "...er i besittelse av formuesgjenstander" som: "...er i besittelse av poliser som representerer en formuesverdi for jøder." I praksis ville denne tolkningen bare omfatte et lite antall poliser som var deponert i selskapene som sikkerhet for lån. Vanlige løpende forsikringer mente man at selskapene kunne vente med å gi noen melding om inntil det kom nærmere forskrifter til loven. Men selskapene måtte likevel passe på å ikke utbetale gjenkjøpsverdi, forsikringssum eller poliselån til jøder, derfor rådet Livforeningen dem til å nekte utbetaling på poliser som tilhørte personer "...som er bekjentgjort som jøder i *Offentlige kunngjøringer*²¹, [eller] har jødiske navn, jødisk utseende eller på annen måte gir selskapet inntrykk av å være av jødisk herkomst".

På lengre sikt mente Livforeningen at det måtte legges vekt på at livsforsikringspoliser kunne overdras, pantsettes osv uten at selska-

pet ble informert. Politen måtte først innleveres til selskapet ved utbetaling av forsikringssum eller gjenkjøp.²² Foreningen hevdet derfor at selskapenes meldeplikt kun burde omfatte det de hadde oversikt over, dvs. poliser som allerede var i selskapenes besittelse, eller som ble presentert for utbetaling av forsikringssum, gjenkjøpsverdi eller poliselån.

Så langt var Livforeningens reaksjon forsiktig. En viss meldeplikt for selskapene ble akseptert, men Foreningen forsøkte å begrense den mest mulig. Dette lyktes imidlertid ikke. 18.1.1943 sendte Finans- og tolldepartementet et rundskriv til selskapene med anmodning om å sende en oppgave "...over forsikringspoliser som er tegnet av jøder, hvis navn er oppført på offentlige lister om formuesinndragning" innen utgangen av februar 1943. Med dette hadde departementet skåret gjennom, og selskapene valgte å gå med på å sjekke om de hadde forsikringer på noen av de 795 personene som var listet opp i *Offentlige kunngjøringer*. Oversiktene fra de enkelte selskapene over de jødiske forsikringstakere de hadde, med opplysning om navn og forsikrings- eller livrentesum, ble sendt til Livforeningen, som sendte en samlet oversikt til departementet.

Oversiktene kom inn fra selskapene i løpet av februar 1943. Ut fra oversikter fra en del selskaper som er bevart i Livforeningens arkiv i Riksarkivet, anta at de 795 personene på listene i *Offentlige kunngjøringer* eide 250 - 300 poliser med samlet forsikringssum på ca kr 1,4 mill.

Krav om innløsning av forsikringene

I mars 1943 startet myndighetene arbeidet med å få utbetalt gjenkjøpsverdiene. I mange tilfelle kunne imidlertid myndighetene, dvs Likvidasjonsstyret, ikke legge fram originalpolisen. Etter Forsikringsavtaleloven kunne selskapene da ikke betale noe, men Likvidasjonsstyret kunne løse dette problemet ved å

kreve at politen ble mortifisert. Deretter måtte selskapet utstede en ny polise som styret så kunne kreve gjenkjøpt. Neste spørsmål var: Kan Likvidasjonsstyret kreve en polise mortifisert? Sekretær Kaare Weider svarte nei. Han tolket Forsikringsavtalelovens bestemmelser om mortifikasjon og gjeldende rett slik at mortifikasjon bare kunne skje dersom siste innehaver av politen erklærte at den virkelig var bortkommet, og ikke pantsatt eller avhendet. De deporterte jødene kunne selvfølgelig ikke gi noen slik bekreftelse, dermed kunne heller ikke deres livsforsikringspoliser mortifiseres. Denne tolkningen ble akseptert av det tyske sikkerhetspoliti – *Der befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD Heinrich Fehlis* hadde i et brev til Livforeningen bekreftet at han bare ville kreve utbetalt gjenkjøpsverdier dersom “...*original Versicherungspolisen sich in meinen Händen befinden*“. Denne praksisen holdt de tyske myndighetene fast ved gjennom hele krigen, så sent som i januar 1945 ble den bekreftet i et rundskriv fra *Reichskommissariat*.

Dersom selskapene ønsket å begrense gjenkjøp av forsikringer tilhørende jødene, var dette en linje som kunne føre fram. Likvidasjonsstyrets muligheter til å få utbetalt gjenkjøpsverdi ble nå begrenset til de tilfeller der det kunne legges fram originalpolitene. NS-myndighetene eneste utvei til å få tak i verdiene var en lovendring. Den kom i januar 1944 som et tillegg til §3a i Lov om jødiske formuer av 26.10.1942.²³ Her ble det fastsatt en egen mortifikasjonsprosedyre for omsetningsgjeldsbrev som ikke kunne skaffes til veie fordi de var “...bortkommet eller det er uvisst hvem som har dokumentet i sin besittelse eller av andre grunner”. At formålet med loven også var å eliminere problemet med å få innløst livsforsikringspoliser, går fram av en presisering i loven om at den nye prosedyren, også gjaldt “...annet dokument som det er nødvendig å ha til stede for at rettighetene etter dokumentet skal kunne gjøres gjelden-

de”. Mortifikasjon av slike dokumenter skulle foretas av Finansdepartementet etter omtrent samme prosedyre som tidligere. Ny polise skulle imidlertid utstedes til departementet som så kunne gi Likvidasjonsstyrene fullmakt til å kreve gjenkjøpsverdien utbetalt. Med dette hadde myndighetene sikret seg lovgrunnlag for å få innløst gjenkjøpsverdien – uansett om originalpolitene kunne legges fram eller ikke. Nå var det bare et spørsmål om tid før selskapene måtte innløse alle de inndratte forsikringene.

Hva ble følgene for forsikringstakerne?

Livsforsikringsselskapene anslo at de i løpet av krigsårene utbetalte ca kr 400 000 i gjenkjøpsverdier på beslaglagte poliser. Spørsmålet om hvordan de skulle behandle krav på forsikringssum eller på gjenkjøpsverdi på de inndratte polisene, kom opp i Livforeningen rett etter krigen. På et møte i juni 1945 ble selskapene enige om at de ville foreta ny utbetaling av inndratte gjenkjøpsverdier om forsikringstakeren meldte seg, eller – om forsikringstakeren foretrakk det i stedet – la forsikringen gjelde videre som om inndragning ikke hadde funnet sted. Dersom forsikringen var forfalt til utbetaling som følge av dødsfall etter at gjenkjøpsverdien var utbetalt tyskerne eller NS, anbefalte Livforeningen selskapene å utbetale full forsikringssum uten fradrag av den utbetalte gjenkjøpsverdien.

Skarpsnesutvalget, som på oppdrag av Justisdepartementet kartla hva som skjedde med jødernes eiendeler under den annen verdenskrig og hvorledes og i hvilket omfang beslaglagte verdier/eiendeler ble tilbakeført til dem etter krigen, så også på hva som skjedde med livsforsikringene. Utvalgets flertall konkluderte med at det “...ikke [har] foreligget noe udekket tap i forbindelse med poliser.” Denne konklusjonen ble ikke bestridt av mindretallet. Betingelsen for at selskapene skulle utbetale gjenkjøpsverdi på nytt eller la forsikrin-

gen løpe videre, var at de fikk overdratt forsikringstakernes erstatningskrav. I et brev fra 1949 ble det opplyst at selskapene fikk igjen ca. kr 275 000 eller ca. 68% av midlene som var inndratt

Livsforsikringsselskapene blir "sosialisert"

På et statsråd i siste halvdel av februar 1945 vedtok Quislings regjering en lov om sosialisering av livsforsikringsvirksomheten i Norge. Loven ble aldri kunngjort i *Norsk Lovtidend* eller offentlig omtalt på annen måte. Forsikringsnæringen fikk trolig først kjennskap til den da politiet i mai 1945 fant en del materiale fra det lovforberedende arbeidet i arkivet til Norges Forsikringsforbund.

Sosialiseringensloven var formelt en tilleggslov til Lov om forsikringsselskaper av 29.7.1911 og gjaldt *kun for livsforsikring*. Den inneholdt tre hovedprinsipper for hvordan NS ville organisere livsforsikringsnæringen: Alle livsforsikringsaksjeselskaper skulle omdannes til gjensidige selskaper, og – etter at dette var gjennomført – skulle kun gjensidige selskaper ha rett til tegne livsforsikring, og det ble åpnet for beskyttelse av det norske livsforsikringsmarkedet ved å ekskludere utenlandske selskaper fra markedet.

Etter sosialiseringensloven skulle altså alle de 11 livsforsikringsaksjeselskapene som fantes i 1945, omdannes til *gjensidige* selskaper. Årsaken til at det var nødvendig å velge én organisasjonsform for alle selskaper, var at de alle i neste omgang skulle samles til ett – i praksis ved at alle de øvrige selskapene ble innlemmet i Livsforsikringsselskapet Norske Folk. Dette andre trinnet i nyordningen av næringen var ikke med i lovteksten, men motivene til loven viser at det var meningen å gjennomføre denne samlingen. Årsaken til at dette ikke var nevnt i loven, var at det ville ta relativt lang tid å gjennomføre "samlingsprosessen", i følge departementet minst to år

forutsatt "...fullt lojalt medarbeiderskap fra samtlige av bransjens krefter og fagfolk". I disse to årene ville Norske Folk utenfra ikke framstå som noen enhet, og departementet fryktet at "motstandshold" ville utlegge dette som at sosialiseringen var en tom gestus, og tilføye sosialiseringstanken et nederlag "på folkemunne". Følgelig var det best å tie om "samlingsplanene" til alle forberedelser var fullført, og prosessen kunne skje raskt og effektivt.

Umiddelbart er det vanskelig å se hvorfor det var nødvendig å lovfeste beskyttelse av det norske markedet mot utenlandske selskaper. Det utenlandske innslaget i norsk livsforsikring hadde lenge vært konstant synkende, og i 1945 var bare ett igjen - det svenske *Svea* med en markedsandel på ca. 1,3%.²⁴ Lovens motiver viser imidlertid at det ikke var ordinær konkurranse fra utenlandske selskaper bestemmelsen tok sikte på å ramme. Formålet med å gi Sosialdepartementet fullmakt til både å "...nekte å gi utenlandsk selskap tillatelse til å drive forsikringsvirksomhet" og å "...kalle tilbake slik tillatelse" var å sikre seg en mulig motforholdsregel dersom publikum reagerte mot sosialiseringen med å boikotte de norske selskapene og i stedet "... fortrinnsvis ville søke tegnet sine forsikringer i det svenske selskap".

Statens og partiets kontroll med selskapene

For å sikre Staten kontroll med livsforsikringsnæringen var det nødvendig å sørge for den fikk avgjørende innflytelse i selskapenes styrende organer. I denne sammenheng er det viktig å være oppmerksom på at når loven ga Staten ved ulike departementer avgjørende innflytelse på sammensetningen av de styrende organer i selskapene, betydde dette også at partiet NS tok kontrollen med de samme organene. I NS' ideologi stod ideen om *partiets* dominerende stilling i Staten – "det statsbærende parti" – sentralt. De samme ideene

finner vi også hos NS' forbilder, partiene i Tyskland og Italia, der organisasjonene var helt under partiets og Statens kontroll. I tråd med dette hadde NS i tillegg til regjeringsmakten ved Quisling og hans ministre, sikret seg formell, om ikke alltid reell, kontroll med næringslivets organisasjoner. Dette gjaldt også Forsikringsforbundet der det satt partimedlemmer i alle lederstillinger.

I likhet med selve sosialiseringen var det lagt en to-trinns plan for Statens og partiets overtakelse av kontrollen med selskapenes styrende organer. I første omgang var det tatt inn en bestemmelse i sosialiseringsloven om at de eksisterende vedtektene for livsforsikringsselskapene skulle settes ut av kraft. Sosialdepartementet hadde utarbeidet et sett "mønstervedtekter" for de nye selskapene. Disse sikret Staten kontroll i selskapene ved Sosialdepartementet og Norges Forsikringsforbund fikk retten til å utpeke både tre av de fem styremedlemmene og styreformannen i det enkelte selskap.

Verken loven, motivene til loven eller de første vedtektene, inneholder opplysninger om hvordan de styrende organer i det nye Norske Folk skulle organiseres. Men i et av utkastene til loven finnes det et forslag om at styremedlemmene skulle utnevnes av Staten ved Finansdepartementet og Norges Forsikringsforbund. Forsikringsforbundet fikk også rett til å utpeke formann og varaformann i styret, og innstillingsrett ved ansettelse av administrerende direktør som imidlertid skulle utnevnes av Finansdepartementet. I likhet med "Mønstervedtektene" som er omtalt ovenfor, sikret bestemmelsene i dette utkastet til vedtekter NS full kontroll med selskapet som skulle samle all livsforsikring i Norge. Riktignok fikk Forsikringsforbundet rett til å oppnevne styreflertallet (3 av 5 medlemmer) og styreformannen, men dette elementet ble overskygget av NS' rolle som statsbærende parti og derav følgende dominans i de nyordnede organisasjonene – Forsikringsforbundet

ikke unntatt. NS kunne dermed i alle tilfelle sørge for at plassene ble besatt av personer som var lojale overfor statsstyret og partiet.

Økonomiske spørsmål – aksjonærenes stilling

Aksjekapitalen i livsforsikringsselskapene var forholdsvis liten – i 1943 totalt 7,2 mill. kr. I flertallet av selskapene var utbyttet begrenset ved bestemmelser i vedtektene – oftest til 5%. Livsforsikring ble ikke betraktet først og fremst som forretning, men snarere som sosial virksomhet, og aksjonærene var passive.

Likevel måtte det finnes en løsning for aksjonærene, og igjen ble det lagt opp til en løsning i to etapper. Aksjekapitalen ble omgjort til et garantifond – "Livsforsikringsvirksomhetens fellesfond" – som skulle bli like stort som den samlede aksjekapitalen. Fondet skulle defineres som en gjeldspost for de tidligere aksjeselskapene – hvert og ett skulle skylde fondet et beløp som svarte til selskapets tidligere aksjekapital. Aksjonærene fikk byttet sine aksjer i obligasjoner i garantifondet for en sum som svarte til aksjenes pålydende. Av gjelden til fondet skulle selskapet svare en årlig rente som ble overført direkte til de tidligere aksjonærene i form av rente på obligasjonene slik at renten selskapene betalte til fondet og avkastningen på obligasjonene ble den samme. Obligasjonene var beskyttet mot innløsning fram til 1.1.1955. Først etter 10 år ville altså annen etappe i forholdet til aksjonærene kunne gjennomføres, og Staten endelig overta også eierskapet i norsk livsforsikring.

Forholdet til forsikringstakerne

I både loven og motivene til den ble det lagt stor vekt på forholdet til forsikringstakerne og til publikum som helhet. Formålet var imidlertid ikke å sikre forsikringstakernes og publikums økonomiske interesser eller innflytelse i selskapene, men å unngå at de reagerte med motstand mot loven.

I motivene ble det åpent innrømmet at loven var redigert slik at den "...ovenfor [...] publikum [viser] minst mulig endringer". Videre het det at i valget mellom en formulering "...som helt ut dekket det som måtte foretas i forbindelse med omorganiseringen eller en folkelig formulering [...] beregnet på å vekke anklag hos publikum", ble den siste foretrukket. Loven inneholdt bare de bestemmelsene som var absolutt nødvendige for gjennomføring av første trinn av sosialiseringen, alt annet skulle komme i rundskriv direkte fra Sosialdepartementet eller i vedtektene for hovedselskapet, og fortsatt for sikkerhets skyld utformet slik at "...selve det effektive sosialiseringarbeide kan skje uten forstyrrelser av publikum". Først når publikum kunne høste fordeler av samlingen av alle selskaper i Norske Folk, f.eks. i form av premiereduksjoner, skulle dette tiltaket gjøres alminnelig kjent. Ifølge lovens motiver var dette nødvendig siden publikum var så "...overmåde lett fengelig for propaganda fra motpartens side [at det kunne] begå dumheter for å skade utviklingen". Løsningen ble å føre publikum bak lyset inntil det kom et gunstig tidspunkt for å gjøre nyheten kjent.

Soliseringen i lys av NS' politiske utvikling

NS program²⁵ inneholdt kun én formulering knyttet til forsikring:

"14. Bankvesenet omordnes og centraliseres. Spareinnskudd og *alders- og livstrygd sikres*. (Utrevet her)"

Utover denne korte henvisningen, finner vi få vitnemål om at NS hadde større interesse for næringen. Noen av de relativt få medlemmene NS hadde i forsikring, arbeidet imidlertid målbevisst med å realisere sine ideer om utviklingen innen næringen. I første rekke ønsket disse å begrense konkurransen innen næringen ved redusere både antallet selskaper og forsikringsagenter. I en innstilling fra et utvalg Sosialdepartementet hadde nedsatt

for å utrede akkvisisjonsvirksomheten innen livsforsikring, kom NS' representant med et originalt forslag til å løse dette problemet. Han foreslo å redusere antallet selskaper ved at de seks eldste²⁶ selskapene skulle ta opp i seg de nyere og fortsette under "...betydelig skjerpet offentlig kontroll". Myndighetene skulle anvisе hvert av de 6 selskapene et "arbeidsrom", f.eks. bestemte fylker. Deretter skulle "... porteføljen i de enkelte rom overtas av vedkommende selskap" som måtte flytte sine hovedkontorer til de aktuelle "rom". Når dette var gjennomført, ville den usunne konkurransen innen livsforsikring være avviklet, og "det halsløse konkurransejag mellom selskapene om nytegningsresultater [...] fått den dom det fortjener".

Med distriktsinndeling og utveksling av porteføljer etter denne modellen, ville de enkelte selskaper blitt monopoler i hvert sitt område. Situasjonen for publikum ville dermed blitt omtrent den samme som om sosialiseringen som ble vedtatt i 1945, hadde blitt gjennomført og alle selskaper gått inn i Norske Folk.

Dette viser at det allerede i 1942 fantes tanker i NS om betydelige inngrep mot livsforsikringsnæringen i retning av en monopolisering under styrket offentlig kontroll, men kretsen rundt NS' medlemmer i forsikring var langt fra sterk nok til å dreie NS' fokus fra en nyordning basert på kontroll med og utbygging av næringslivets organisasjoner til sosialiseringstiltak. Vi må lete etter andre årsaker til at NS valgte å gå til et slikt skritt.

Et viktig spor finner vi i referatet fra et møte Alf Whists hadde med ledende forsikringsfolk²⁷ 2.2.1945. Whist advarte her om at sosialiseringen var på trappene, og hevdet at årsaken var at mange selskaper nektet å betale medlemskontingent til Forsikringsforbundet. Denne "...sabotasjen var med stor oppmerksomhet fulgt fra aller høyeste hold og den har gitt sterk grobund for de tildels meget sterke krefter som går inn for at forsikringsvesenet

skal overtas av staten”, og ført til at Quisling hadde besluttet at forsikringsvesenet skulle sosialiseres.

Kan vi ta Whist på ordet – var det konflikten med forsikringsnæringen og spesielt striden om kontingenten til Norges Forsikringsforbund som førte til sosialiseringen? Som vi har sett, var det en rekke konflikter mellom NS og næringen før motsetningsforholdet toppet seg i striden om kontingenten til Norges Forsikringsforbund i 1944. Samme år kom det til en enkelt episode som satte sinne spesielt i kok i NS-kretser, og som – nettopp fordi den inntraff samtidig med at striden om kontingenten spisset seg til – kanskje fikk like stor betydning som enkelte av de andre konfliktenes mellom NS og næringen.

I mai 1944 døde adm. direktør Ulf Rode i Gjensidige livsforsikring. Kort tid etter utnevnte representantskapet akkvisisjonssjef Reidar D. Holmsen til ny adm. direktør. Innen NS-kretser ble dette oppfattet som en klar forbigåelse av ass. direktør, aktuar og NS-medlem Olaf Gran. Det gjorde ikke saken bedre at Holmsen var spesielt uglesett av NS-folk i forsikring. Allerede i 1942 skrev lederen for NS Forsikringsgruppe at Holmsen var "...en spesielt forslagen og samvittighetsløs motstander av nyreisningen" og skyldig i "...en særdeles ondartet agitasjon mot aksmaktene, vår Fører og NS". *Forsikringstidende*, som i 1944 var overtatt av Norges Forsikringsforbund, skrev på lederplass at forbigåelsen av Gran var en "...så drøy utfordring mot samfunnet at saken sikkert vil få konsekvenser".

Samtidig med at de politiske konfliktenes mellom NS og forsikringsnæringen tilspisset seg, foregikk en indre politisk utvikling innen partiet i retning av at "sosialistiske" eller sosialradikale krefter styrket sin stilling. Utviklingen startet da NS tok over kontrollen i LO i september 1941, og de ledige lederposisjonene her ble besatt av en gruppe "gamle" fagforeningsledere som var gått over til NS.

Rundt disse vokste det fram en "sosialistisk" orientert gruppe som fremmet sine synspunkter innen partiet. Mot slutten av okkupasjonen styrket denne retningen sin stilling. Dette kom bl.a. til uttrykk ved at en av de sentrale personer innen gruppen ble redaktør av partiorganet *Fritt Folk* i mars 1944. Sosialiseringen var et klart nederlag for Whist og de næringslivsvennlige kreftene i NS. I møtet 2.2.1945 hevdet han at han fortsatt var "...sterkt tilhenger av den private forsikringsvirksomhet, men [...] på grunn av den ukloke sabotasjepolitikk selskapene har fulgt, er saken tatt ut av mine hender. Det er ikke meg som bestemmer."

Styrkingen av den "sosialistiske" retningen innen NS kom for sent til å føre til noen bred dreining av NS' politikk. Kildene tyder ikke på at noen i denne fløyen interesserte seg direkte for forsikringsnæringen. Likevel var deres virksomhet av betydning for vedtaket om sosialisering ved at de åpnet for synspunkter knyttet til en ideologi som ikke var fremmed for å sosialisere privat virksomhet. Samlet skapte dette en politisk atmosfære som gjorde det mulig å foreslå og få gjennomslag for sosialisering i NS' ledelse.

Det er fristende å spørre om NS trodde på at sosialiseringen skulle bli gjennomført, og at partiets maktstilling ville vare lenge nok til at det kunne fullføre prosessen. Et brev datert 15.3.1945 fra Forsikringsforbundet til Kulturdepartementet tyder på det. Her bekreftet Forbundet en muntlig avtale om at departementet kunne regne med å få benytte enten Forsikringsselskapet Frams eller Norske Livs lokaler når disse ble ledige etter at "rasjonaliseringen" av forsikringsnæringen var gjennomført.²⁸

Avslutning

I det minste fram til for få år siden ble forsikringsnæringen ofte oppfattet som konservativ, lite dynamisk og lavt profilert. Med dette

bildet av næringen i mente kunne det være fristende å tro at den i en kritisk situasjon som okkupasjonen, ville unngå konflikter og heller legge vekt på å holde forretningsvirksomheten i gang mest mulig uberørt av begivenhetene i samfunnet ellers. Som vi har sett, var utviklingen en helt annen. Forsikringsnæringen markerte gjennom sin organisasjon tidlig en klar holdning mot NS. Norske Forsikringselskapers Forbund var med i motstanden mot nazistene lenge før viktige organisasjoner innen næringslivet som Industrieforbundet, Håndverkerforbundet og Arbeidsgiverforeningen, og lenge før noen med sikkerhet kunne forutse utfallet av krigen. Denne tidlige markeringen ser imidlertid ut til å være mer et resultat av at enkeltpersoner brukte sin posisjon i næringens sentrale organisasjon til å markere en holdning som så ble identifisert med næringen, enn en samlet "front" fra selskapenes side. Forsikringsforbundet var en ung organisasjon, og organisasjonsmessige forhold, for eksempel funksjons- og maktfordeling mellom styret og styrets arbeidsutvalg, var så vidt lite fast tømret at personlige initiativ fra ledende personer var mulige. Når næringslivet senere fant sin plass i den sivile front mot NS ved aksjonen mot Rikstinget høsten 1942, fulgte forsikringsnæringen lojalt opp de parolene som ble gitt, og da etter en bredere beslutningsprosess som også omfattet de enkelte selskapenes styrende organer.

I de konfliktene forsikringsnæringen kom opp i med NS, valgte den en juridisk og formalistisk linje som ikke førte til de spektakulære sammenstøt, men som likevel var en *motstandslinje* og klart plasserte den i den sivile fronten mot NS. Siden NS ikke hadde motforestillinger mot å endre selve lovverket for å sikre sine interesser, kom næringen riktignok ved flere anledninger til kort, men dens innsats bidro til å forsinke tiltakene og førte i flere tilfelle til at de ikke ble gjennomført i det hele tatt. I det aller meste opptrådte næringen samlet, men i ett tilfelle sprakk

fronten og en god del selskaper falt til fote overfor NS' krav. Bakgrunnen for dette var mangelen på klar ledelse og sikre informasjonslinjer fra sentralt hold og ut til mindre selskaper utenfor de større sentra.

De mange konfliktene mellom næringen og NS førte til en stadig tilspissing av forhold mellom næringen og partiet, og endte med vedtaket om sosialisering av livsforsikringsnæringen. Med dette var motsetningene mellom forsikringsnæringen og NS satt helt på spissen, og forberedelsene fortsatte fra NS' side helt frigjøringen, men uten at noen konkrete tiltak ble gjennomført.

Noter

- ¹ Det ble utnevnt 13 statsråder – av disse var 9 medlemmer av NS og en 10. meldte seg inn noe senere. De tre som ikke var NS, bestyrte henholdsvis finans-, forsynings- og handels- og industridepartementet. At disse viktige departementene ikke ble ledet av NS-medlemmer, viser at Terboven ikke hadde den fulle tillit til partiet og dets muligheter til å lede landet.
- ² Allerede i mai 1940 bestemte sivile norske myndigheter at renten på pantelån skulle reduseres med 20% til max. 4,5%. I løpet av krigsårene sank selskapenes gjennomsnittrente og var nede i 3,45% i 1944.
- ³ Forordning av 4.10.1940, *Verordnungsblatt* 7/40
- ⁴ Blant underskriverne var alle lærerorganisasjonene, Kommunale funksjonærers landsforbund, Norsk Kommuneforbund, Statstjenestemannsforbundet og foreningene for tannleger, dommere, arkitekter og sakførere.
- ⁵ Hirden var NS' versjon av det tyske SA. Kjent for brutal og provoserende oppførsel.
- ⁶ FT nr. 1/46, januar 1946, s.10.
- ⁷ Forbundets vedtekter åpnet for dette, og et møte ville være beslutningsdyktig om minst 6 styremedlemmer + formann eller varaformann var til stede - §10 i vedtektene av 12.11.1937.

- ⁸ Talen er gjengitt i flere kilder, bl.a. i Didriksen (1987), s. 184ff.
- ⁹ Inntatt i *Norsk Lovtidende* nr. 25/41 av 21.6.1941, s. 410f.
- ¹⁰ Wyller (1958), s. 36.
- ¹¹ Selskapene han startet var Norske Forenede, Andvake, Norske Alliance og Norske Allianceneunion. Samtlige er senere fusjonert med andre selskaper.
- ¹² Adm. direktør Paul Frank ble arrestert under møtet i Stortinget 18.6.1941, mens Forbundets formann Erling Steen var arrestert allerede 12.6. Begge satt fengslet – med korte avbrudd – i ca. 1 ½ år.
- ¹³ Alle disse gruppene hadde samme år stått mot i skarpe konflikter med NS.
- ¹⁴ *Norsk Lovtidend* nr. 48/42, 9.9.1942, s. 807ff.
- ¹⁵ Kunngjort i *Lovtidend* nr. 9/43, 27.2.1943, s. 111ff.
- ¹⁶ Blant de øvrige næringsgruppene finner vi bl.a. Norges Bankforbund, Norges Handelsforbund, Norges Industriforbund, Norges Transportforbund, Norges Bondesamband og Norges Fiskeri- og fangstforbund.
- ¹⁷ W. var minister uten portefølje ved opprettelsen av Norges Forsikringsforbund, og ble næringsminister 12.6.1944.
- ¹⁸ Kontingenten ble beregnet som en avgiften på selskapets fonds og reserver (0,4 promille) og premieinntekt (fra 0,6 - 2,5 promille avhengig av forsikringsart). Norske Forsikringsselskapers Forbund hadde en grunnkontingent på kr 100/år – utgifter dette ikke dekket, ble fordelt på medlemmene i forhold til premieinntekt.
- ¹⁹ *Norsk Lovtidend* nr. 38/44, datert 5.10.1944, side 445ff.
- ²⁰ *Norsk Lovtidend* nr. 55/1942 av 29.10.1942, s. 894f.
- ²¹ Navnene på de jøder hvis formue skulle inndras ble tatt inn i *Offentlige kunngjøringer* fra november 1942 til januar 1943.
- ²² Lov om forsikringsavtaler av 6.6.1930, nr. 20 (FAL), § 114.
- ²³ *Norsk Lovtidend* 1/44, 14/1 – 1944, s. 2.
- ²⁴ Svea fortsatte virksomheten i Norge til 1954.
- ²⁵ Programmet ble utarbeidet av Quisling, godkjent av NS' Råd i januar 1934 og stadfestet av Quisling 15.2.1934. Det ble senere aldri endret.
- ²⁶ Det var på dette tidspunkt Norske Liv Gjensidig (1844), Gjensidige (1847), Idun A/S (1861), Hygea A/S (1883), Brage A/S (1887) og Glitne Gjensidig (1889).
- ²⁷ Direktørene Nicolay Bugge, Harald Sommerfeldt, Hans Johan Vemmestad og Rolf Mangelssen
- ²⁸ Begge selskaper holdt til i attraktive lokaler i Oslo Vest – henholdsvis i Bygdøy alle og på Drammensveien.

Kilder til forsikringsnæringens historie under okkupasjonen:

I. Arkivsaker:

- 1.1. *De norske Livsforsikringsselskapers Forenings arkiv*, Riksarkivet, Privatarkivet 940.
- 1.2. *Den norske Forsikringsforening*, styreprotokoll, forenings arkiv.
- 1.3. *Forsikringsrådets arkiv*, Riksarkivet.
- 1.4. *Gjensidiges historiske arkiv*. Styrereferater og andre dokumenter fra Gjensidige og Samtrygd.
- 1.5. *Landssviksak mot Christian Astrup*, Bergen Politikammer D 528, boks I og II, Riksarkivet
- 1.6. *Landssviksak mot Bjarne Krag-Brynildsen*, Oslo Politikammer anm. nr. 4033, henlagt til obs., Riksarkivet
- 1.7. *Landssviksak mot R. Gustin Granne*, Oslo Politikammer D 994, Riksarkivet
- 1.8. *Landssviksak mot Birger Meidell*, Oslo Politikammer D 1724, Riksarkivet
- 1.9. *Landssviksak mot Gudbrand Thesen*, Oslo Politikammer domsforelegg nr. 694, Riksarkivet.
- 1.10. *Landssviksak mot Alf L. Whist*, Oslo Politikammer D 1098, Riksarkivet.
- 1.11. *Norske Forsikringsselskapers Forbunds arkiv*, Riksarkivet. Privatarkivet 1187.
- 1.12. *Oversikt over NS' organisasjon*, Riksarkivet, Privatarkivet 782.

1.13. *Reichskommissariats arkiv*, Hauptabteilung Volkswirtschaft, Riksarkivet.

1.14. *Storebrands historiske arkiv*. Dette arkivet inneholder arkivstoff fra bl.a. selskapene Idun, Norden, Norges Brannkasse og Storebrand alle under nr. 100: Historie.

2. Trykte kilder:

2.1. *Bestemmelser av Administrasjonsrådet*, redigert av C. Lampe, utgitt etter offentlig tiltak, Oslo 1940: Grøndahl & Søn's Boktrykkeri.

2.2. *Forsikringselskaper 1939 – 1945, Forsikringsrådets beretning*. Utgitt i Oslo 1941 – 47 i kommisjon hos Aschehoug & Co.

2.3. *Norsk Forsikrings Årbok 1940 – 46*, utgitt av Den norske Forsikringsforening, Forsikringsbiblioteket.

2.4. *Norsk Lovtidend 1941 – 44 og 1949*, utgitt etter offentlig tiltak.

3. Periodika:

3.1. *Forsikringstidende 1939 – 47*, Forsikringsbiblioteket.

3.2. *Nordisk Forsikringstidsskrift 1940 – 46*, utgitt av forsikringsforeningene i de nordiske landene, Forsikringsbiblioteket.

3.3. *Verordnungsblatt für die besetzten Norwegischen Gebiete 1940 – 1945*, utgitt av Reichskommissariat.

Litteratur med stoff om forsikringsnæringens historie under okkupasjonen:

Aukrust, Odd og P. J. Bjerve: *Hva krigen kostet Norge*, Oslo 1945: Dreyers forlag.

Bjørnsen, Bjørn: *Vår historie. Landsbanken og Samvirke gjennom 100 år*, Oslo 1998: Tiden Norsk Forlag.

Christensen, Chr. A. R.: *Trygghet og vekst gjennom skiftende tider. De norske Livsforsikringselskapers Forening 1915 – 65*, Oslo 1965: Eget forlag.

Didriksen, Jan: *Industrien under hakekorset*, Oslo 1987: Universitetsforlaget.

Ellingsen, Dag: *Krigsprofitørene og rettsoppjøret*, Oslo 1993: Gyldendal Norsk Forlag.

Forsikringsrådet 1912 – 1962, Oslo 1962: Forsikringsrådet.

Fuglum, Per, Tønnes Ore, Knut Aas, Morten Tuveng, Knut Selmer: *Livsforsikring gjennom hundre år, 1861 – 1961*, utgitt av Livsforsikringsselskapet Idun til selskapets 100 års jubileum, Oslo 1961.

Grimnes, Ole K.: *Hjemmefrontens ledelse*, Oslo 1979: Universitetsforlaget.

Jacobsen, Alf R. og Egil Mørk Svartkammeret. *Den innerste hemmeligheten*, Oslo 1989.

Krog, Helge: *6te kolonne?* Oslo 1946: Radikalt forlag.

Moen, Petter: *Petter Moens dagbok*, Oslo 1949: Cappelen's forlag.

Mæjlænder, Ulf-Arvid: *Tiden går*, Oslo 1997: utgitt av Gjensidige.

NOU 1997:22: *Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig* (Skarpnesutvalgets innstilling).

Norske Folk 50 år 1917 – 1967, Oslo 1967: Grøndahl & Søn.

(Rikheim, Erling:) *Norske Forsikringselskapers Forbund 25 år*, Oslo 1962: Eget forlag.

Rolfsen, Wilhelm Münther: *Usynlige veier. Blad av edderkoppens og flykningeksportens saga*, Oslo 1946: Jacob Dybwads forlag.

Smått og stort fra krigen, usignert og udatert hefte om begivenheter i Storebrand og Idun under okkupasjonen.

Sommerfeldt, Harald: *Norske Brandforsikringselskapers Konsortium 1 og 2 av 1940*, Oslo 1965: forlag ikke oppgitt.

Tillier, Odd: *Minneblader til Den norske Forsikringsforenings 50-års dag 28. mai 1950*, Oslo 1950: Eget forlag.

Valen, Terje: *De tjente på krigen*, Oslo 1978: Forlaget Oktober.

Vislie, Jon: *Sjøassurandørernes Centralforening 1911 – 1936*, Oslo 1936: Eget forlag.

Wyller, Thomas Chr.: *Fra okkupasjonsårenes maktkamp*, Oslo 1953: Johan Grundt Tanum.

Wyller, Thomas Chr.: *Nyordning og motstand*, Oslo 1958: Universitetsforlaget.